

Västmanlands läns museum
Kulturmiljö Rapport B
2015:B5

Ramnäs kyrkogård

Kultuurhistorisk inventering av gravvårdar

Inventering

Ramnäs Prästgård 2:1
Ramnäs socken
Surahammars kommun
Västmanlands län

Sara Bäckman, Anders Frid, Ellen Holtermann Wiig

Ramnäs kyrkogård

Kulturhistorisk inventering av gravvårdar

Inventering

Ramnäs Prästgård 2:1
Ramnäs socken
Surahammars kommun
Västmanlands län

Sara Bäckman, Anders Frid, Ellen Holtermann Wiig

Länsmuseets dnr: VLM 130026

VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM
Kulturmiljö rapport B
2015:B5

Utgivning och distribution:
Västmanlands läns museum
Karlskatan 2, 722 14 Västerås
Tel 021-39 32 22
E-post: lansmuseet@ltv.se
Hemsida: www.vastmanlandslansmuseum.se

© Västmanlands läns museum 2015

Omslagsfoto: Ramnäs kyrkogård 2015, bildID: Vlm_svrSB-996.

Foto: Där inget annat anges är fotografier tagna av Sara Bäckman och Anders Frid, Västmanlands läns museum.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01172.

ISSN 1651-7342
ISBN 978-91-87828-14-0

Innehållsförteckning

Inledning.....	5
Metod och avgränsning	8
Blankettnyckel.....	8
Lagar och förordningar.....	10
Svenska kyrkogårdar genom tiderna	11
Medeltiden.....	11
Från reformation till industrialism	11
Den funktionella och demokratiska kyrkogården	13
Ramnäs kyrkogård – historia och beskrivning	14
Ramnäs socken.....	14
Ramnäs kyrka.....	15
Ramnäs kyrkogård.....	15
Kvartersbeskrivning	17
Kulturhistorisk värdering	20
Kriterier för kulturhistorisk värdering.....	20
Gravvårdar.....	22
Framtida hantering av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar.....	23
Riktlinjer för framtida hantering av kvarter	23
Litteratur och källor.....	25
Administrativa uppgifter	26

Inledning

På uppdrag av Ramnäs församling har Västmanlands läns museum genomfört en inventering och kulturhistorisk värdering av gravvårdarna på Ramnäs kyrkogård.

Enligt kulturmiljölagen (SFS 1988.950) ska alla begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas. En kyrkogård bär på ett gediget kulturarv, ofta med medeltida ursprung. Samtidigt som detta ska tas tillvara och förvaltas för oss och framtiden, ska man även kunna bruka kyrkogården för sitt ändamål. Syftet med inventeringen och värderingen är att ge samfälligheten ett underlag för framtida planering av vård och användning. Inventeringen visar hur kyrkogårdens gravvårdsbestånd ser ut idag, och den kulturhistoriska karakteriseringen och värderingen pekar ut vilka gravvårdar som har högt kulturhistoriskt värde och ska bevaras för framtiden.

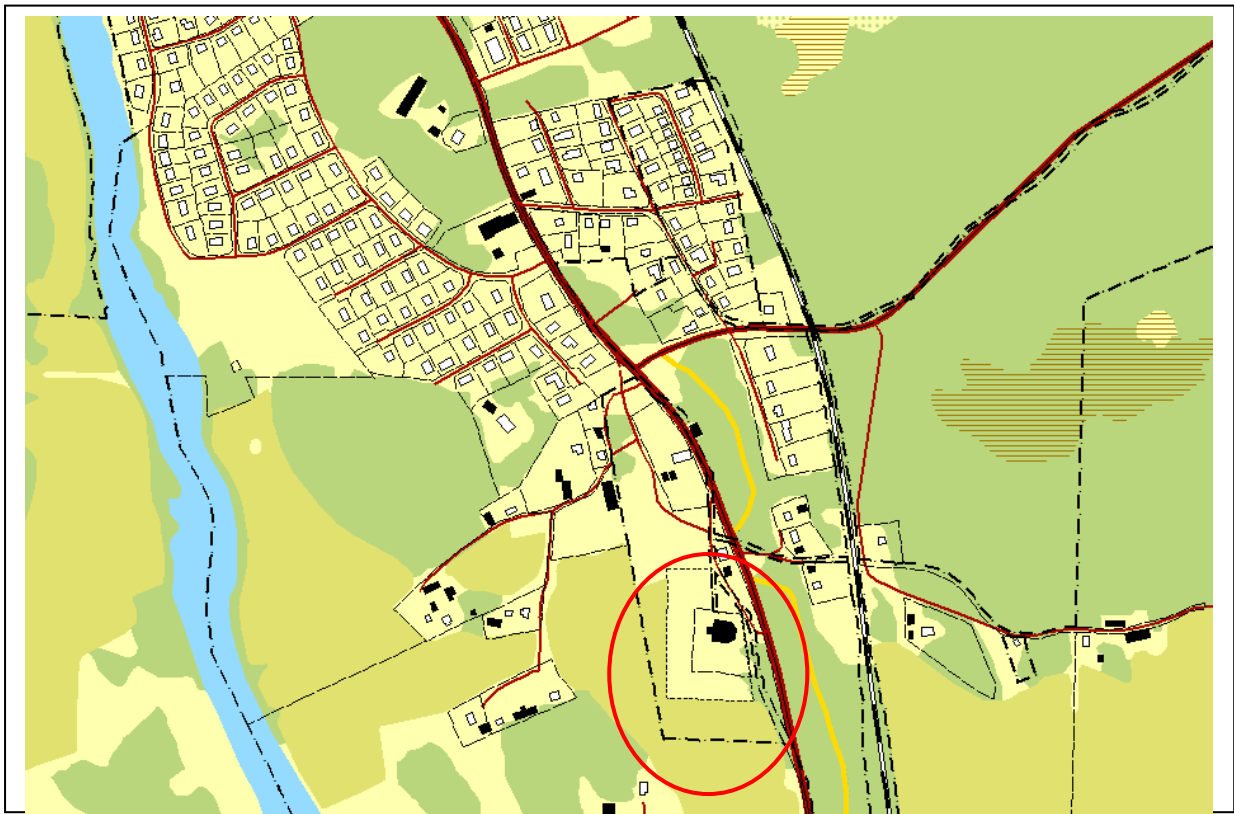

Bild 1. Utdrag ur digitala fastighetskartan 2004, skala 1:5000. Den aktuella fastigheten är inringad.

U
oc
ku
och Sara Bäckman som också har skrivit rapporten.

Metod och avgränsning

Ramnäs kyrkogård har inventerats under oktober 2015 med en komplettering i februari 2016. Inventeringen på plats har skett genom okulär besiktning, fotografering av samtliga gravvårdar samt uppmätning av utvalda gravvårdar. För att få en total överblick över gravarna och bättre kunna göra den kulturhistoriska värderingen, har alla gravvårdar inventerats. Fältdata har sedan kompletterats med uppgifter från gravbok, gravregister och fotografier tagna i fält. För varje gravsten har vi tagits fram en blankett med information om vårdens plats på kyrkogården, dess ålder, inskription med mera. Blanketterna för de kulturhistoriskt värdefulla gravvårdarna finns som bilaga till rapporten, de övriga blanketterna finns i Västmanlands läns museums arkiv.

Den kulturhistoriska värderingen är utförd i enlighet med kriterierna givna i Centrala Gravvårdskommitténs (CGK) *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar* (Handboken) från 2007. Även Axel Unnerbäck's *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* från 2002 har använts, dock med vissa justeringar för att kunna tillämpa värderingsmodellen på gravvårdar.

Blankettnyckel

Blanketterna innehåller information om och foto av gravvårdarna på kyrkogården. Här följer en beskrivning och avgränsning av den data vi har valt att ta med.

Placering:

Gravvårdens placering på kyrkogården. Gravvårdarna identifieras utifrån de kvarter som finns, A till och med N samt det gravnummer som är kopplat till gravplatsen enligt gravboken. Det nummer som graven har i gravboken överensstämmer inte med de nummer som finns på gravkartan. Exempel i kvarter J och K är gravarna numrerade från 1 till 30 med ny räknestart på varje rad. Inventerings-ID anvisar vilket nummer gravvården fått i Vlms databas. Grav med lägst gravnummer (enligt gravbok) i kvarter A har fått inventerings-ID 1, sedan får de stigande nummer i den ordning de är numrerade. Några gravvårdar på kv C är ditflyttade och saknar således gravnummer eftersom gravboken hänvisar till de äldre gravnummren. Flertalet gravvårdar på kv M och N är omplacerade inom kvarteren.

Gravplatsens utseende: Ytmaterial

Med "ytmaterial" menas materialet på själva graven, det vill säga gräs, grus eller annat. De allra flesta gravarna är gräsövertäckta. Enstaka gravar har grus som ytmaterial även om flera gravar vittnar om tidigare grustäckning.

Gravplatsens utseende: Omgärddning

Här menas det som direkt omgärdar gravvård och gravplats. Det kan vara stenramar, gjutjärnsstaket eller kätting. I vissa fall när en mindre stenram framför graven som omfattar en plantering har denna angetts under denna rubrik.

Gravplatsens utseende: Vegetation

Vegetation avser fast helårsvegetation.

Gravvårdens utseende: Gravvårdstyp

Med detta menar vi om gravvården är stående, liggande eller annat. När en stående gravvård är nedlagt

av säkerhetsskäl har vi angett denna som ”stående*”. I de fall som där en permanent nedläggning av en stående sten har skett med gravrättsinnehavarens godkännande anges denna som liggande.

Gravvårdens utseende: Mått

Gravvårdar som bedömts som kulturhistoriskt värdefulla har mått som anger höjd. Höjdmåttet är taget från marknivå till gravvårdens högsta punkt.

Gravvårdens utseende: Material

Gravvårdarna på Ramnäs kyrkogård är gjorda i trä, i järn eller i sten, med sten som det vanligaste materialet. I de fall där vi vid okulär besiktning inte har kunnat fastställa bergarten har vi endast skrivit ”möjligen” och ”eller”. De flesta stenvårdarna är dock gjorda i granit; här har vi anmärkt om det är röd, grå, strimmig eller mörkt grå granit.

Gravvårdens utseende: Ytbehandling

Vi har endast tagit med ytbehandlingen på framsidan, då vi anser det som den viktigaste uppgiften.

Gravvårdens utseende: Skador

De allra flesta gravvårdarna är i gott skick. I de fall där gravvården lutar samt där den har fått en stödjande ställning med spännband omkring sig, har vi noterat det. När växtligheten har tagit över så graven inte syns har vi noterat det.

Text och dekor: Titel

Om inskriptionen på gravvården innehåller en titel på den gravlagde förtydligas det här.

Text och dekor: Texttyp

Med detta menas om inskriptionen är försänkt eller upphöjd och om den är målad eller förgylld. Vi har enbart anmärkt förgyllning eller färg om det finns spår av det kvar; med stor sannolikhet har flera äldre gravvårdar haft förgyllt text som med tiden har nöts bort.

Text och dekor: Dekor

Med dekor räknar vi permanenta dekorativa inslag på gravvården. Vi har inte tagit med fristående lyktor eller lösa figurer som änglar och småstenar med text.

Text och dekor: Inskription

Transkriberingen av inskriptionerna är gjorda i största möjliga mån så som de står skrivna på vårdarna. Det har dock inte varit möjligt att använda radbrytning så fotografier får bistå med information om radbrytning där det är önskvärt.

Anteckningar:

Här anges vilka gravvårdar som tillhör samma gravnummer när detta är fallet. Vi anger också om vi misstänker att en gravvård är återanvänd eller om den har inskription på baksidan.

Datering:

Årtalet syftar till gravvårdens tillkomstår. I vissa fall finns det varken årtal på stenen eller information om den/de avlidna i gravboken. Ofta är det flera personer som är begravda under samma gravvård, och då är det inte alltid självklart när vården restes. När det råder osäkerhet kring gravvårdens tillkomstår har vi gjort en stilhistorisk jämförelse med de daterade gravvårdarna och angett det troliga årtalet eller

årtiondet för gravvårdens tillkomst.

BildID:

Vissa gravar har flera foton, om de till exempel har inskription dold av växter eller fina detaljer som inte kommer fram på gravvårdens huvudbild. Dessa foton finns sparade i Västmanlands läns museums arkiv. I de fall där en gravvård även har inskription på baksidan finns en anvisning till baksidans bild under rubriken *Anteckning*. Fotona har inte bearbetats i efterhand.

Kulturhistoriskt värde:

Gravvårdarna har delats in i mycket kulturhistoriskt intressanta, kulturhistoriskt intressanta och miljöskapande. I kapitlet *Kulturhistorisk värdering* redovisar vi vilka kriterier som har legat till grund för värderingen och vad som är skillnaden på de olika värderingarna.

Lagar och förordningar

Det finns flera lagar som specifikt berör kyrkogården, främst gäller *Begravningslagen (1990:1144)* och *Kulturmiljölagen (1988:950)*. Begravningslagens sjunde kapitel reglerar äganderätten och ansvaret för gravvårdarna. Det är innehavaren av gravrättens skyldighet att hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick (kap. 7, 3 §). Upplåtelseiden varierar mellan 15 och 50 år. Om någon upplåtelseid inte har bestämts, varar den i 25 år (kap. 7, 5-6 §). Ett av kraven för förnyelse av gravrätten är att gravplatsen är välvårdad (kap 7, 9 §). Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende, gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren, i detta fall Sura-Ramnäs församling, får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur (kap 7, 8 § och 25-26 §). Upplåtaren kan upphäva gravrätten om gravplatsen är uppenbart vanvårdad och gravrättsinnehavaren inte avhjälper vanvården inom ett år (kap 7, 33 §).

Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, ska upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, ska den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats (kap 7, 37 §).

Kulturmiljölagens fjärde kapitel skyddar de kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkoinventarier och begravningsplatser. Lagen säger att i vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Dessa ska vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas (kap. 4,11 §). Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler (kap. 4,12 §). I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen för att på något sätt väsentligt ändra begravningsplatsen eller några av byggnaderna eller de fasta anordningarna på den. Länsstyrelsen får ställa villkor för ett eventuellt tillstånd (kap. 4,13 §). Enligt *Förordning (1988:1188) om kulturminnen m.m.* kan vissa äldre gravvårdar föras till förteckningen över inventarier av kulturhistoriskt värde om skyddas enligt kulturminneslagens fjärde kapitel 6-10 § (Förordning 1988:1188 19 §).

Sjunde kapitlet i Miljöbalken (1998:808) skyddar kyrkogårdens vegetation och *Plan- och bygglagen (2010:900)* reglerar ärenden som faller utanför den statliga tillsynen genom kulturminneslagen.

Svenska kyrkogårdar genom tiderna

Den historiska genomgången av svenska kyrkogårdar är hämtad från *Ett levande kulturarv. Kyrkogårdar i Växjö stift* (Svenska kyrkan Växjö stift, 2009) och *Kyrkogårdens gröna kulturarv* (Stad & Land nr 103, 1992).

Medeltiden

Innan kristendomen fick fäste i Sverige var det vanliga att bli gravlagd nära där man bodde; i anslutning till gården eller på ett bygravfält. Efter kristnandet började kyrkor byggas och kort tid efter blev marken kring kyrkan platsen för begravning. Kyrkobyggnaden blev helig genom biskopens invigning, det samma gällde marken kring kyrkan. Vi vet väldigt lite om hur dessa kyrkogårdar såg ut eftersom de har varit föremål för 1000 års användning. Man fortsatte att begrava enligt bytillhörighet, med kvarter eller områden inom kyrkogården avsatta för varje by. Placeringen på kyrkogården markerade också social status, med platserna nära kyrkan avsatta för socknens sociala toppskikt. Under 1200-talet började man tro att ondska kom från norr och man slutade begrava människor norr om kyrkan. Det viktigaste var dock att begravas inom kyrkogårdens gränser; skillnaden mellan vigd och ovigd mark ansågs viktigt för livet efter döden och murar byggdes för att avgränsa den heliga jorden.

De flesta gravarna från det kristna Sveriges första århundranden var troligen omärkta eller märkta med en liten sten eller sticka. Det finns bevarade vårdar från denna tiden, men de är alla resta över rika eller viktiga män och är inte representativa för hur de flesta vårdar såg ut. De vanligaste materialen använda för dessa gravvårdar var kalk- och sandsten eftersom de är lättarbetade bergarter. Från början var dekoren och inskriptionerna präglade av den förkristna tidens estetik, men efterhand blev den vanligaste dekoren ringkors eller hjulkors.

Under tidig medeltid kunde kyrkogårdar avgränsas av diken. Andra hägnadstyper var gärdsgård, risflätad gärdsgård, plank eller knuttimrad balk. Kyrkogården invigdes av biskopen och var ett heligt område som hade funktion som förgård till kyrkan. Kyrkogårdsmuren utgjorde en gräns mot allmänningssmark och var en juridisk gräns där världslig rättskipning slutade och kyrklig lagstiftning vidtog. Kyrkogårdsmuren hade också praktisk funktion och hindrade djur från att komma in på kyrkogården och orsaka skada.

Från reformation till industrialism

Reformationen innebar få förändringar på kyrkogården. Katolska ceremonier och processioner försvann, men begravningsskicket var i stort sett det samma. Under stormaktstiden på 1600-talet blev det allt vanligare att gravsätta inflytelsesrika människor inne i kyrkobyggnaden, vilket gav upphov till påträngande liklukt i kyrkan. Både kyrkan och riksdagen förespråkade ett slut på begravningar i kyrkan, men det var först 1815 att en begravningsreform förbjöd företeelsen helt. Även ute på kyrkogården var liklukten påtaglig. Under 1700-talet började man plantera träd på kyrkogårdarna i tron att det kunde reducera lukten. Under 1600- och 1700-talen fortsatte man att främst använda kalk- och sandsten som material för gravvårdar, men i flera bruksområden blev smidesjärn och gjutjärn vanliga material. Som under medeltiden är de flesta bevarade vårdarna från rika familjer, så det är de övre skiktens minnesmärken vi har kunskap om. De är över lag större, mera påkostade och rikare dekorerade än de medeltida.

Medeltida hjulkors från Järsnäs kyrka
Dannäs kyrka, Jönköping län.

Äldre gravvårdar, trol. sekelskifte 1600- 1700-tal. Jönköping län.

Under 1800-talet växte Sveriges befolkning explosionsartat, särskilt i städerna. Med befolkningsväxten kom problemet med överfyllda kyrkogårdar. Mot 1800-talets slut blev det allt vanligare att anlägga nya begravningsplatser utanför stadsgränsen. Nya ideal och riktlinjer för begravningsplatser gjorde att de fick det parklika utseendet vi ser idag. Trädplanteringen fortsatte, nu enligt lag, och trädkranser och prydliga alléer växte fram. Gravarna lades i regelbundna kvarter, avskilda med gångar. Kring sekelskiftet 1800-1900 nådde dessa idéer även landsbygdens kyrkogårdar, och de flesta genomgick gestaltungsreformer med trädplantering och prydlig kvartersindelning. Många utvidgades för att ge plats åt den växande befolkningen.

Under denna tiden dök skicket med allmänna gravar och köpegravar upp. Det förstärkte de sociala skillnaderna på kyrkogården, med köpegravarna i de bästa områdena närmast kyrkan och alléerna. De allmänna gravarna doldes bakom köpegravar eller långt bort på kyrkogården. De allmänna delarna kallades för allmänna linjen, allmänna varvet eller linjegravar, eftersom de avlidna begravdes i linje eller varv i den takt de dog. Det medförde att makar inte alltid kunde begravas bredvid varandra. Detta gravplatssystemet upphörde 1964.

De rikas gravvårdar blev allt mer monumentala och prångande. Svart, polerad granit var ett populärt material. Det var stor variation i höjd och bredd, med många obelisker, tempelgavlar och stora urnor. Den påkostade decorationen spridde sig också till gravarna, och många gravar från den här tiden har inhängningar av buxbomhäckar eller gjutjärnsstaket. De fattiga gravarna, däremot, hade sällan någon annan gravvård än en trästicka. Väldigt många gravar var grusgravar, och ofta kunde hela kyrkogårdar vara gruslagda.

Den funktionella och demokratiska kyrkogården

Efter några decennier med mycket påkostade gravvårdar svängde pendeln. Sekelskiftets gravplatser ansågs dekadenta, och det förespråkades enkla och anspråkslösa gravar. Under 1930-talet infördes begränsningar i gravvårdarnas höjd, de fick sällan vara högre än 60 – 100 centimeter. Det hände att man svarade med låga och mycket breda vårdar, men överlag gick man mot en återhållsam gravvårdsestetik. Från 1940-talet och framåt blev kyrkogården mera funktionell och demokratisk. Inhängningar av gravar blev förbjudet, istället skulle det vara en enhetlig gräsmatta över alla gravarna. Under denna period började många av de grusgravar som fanns på Ramnäs kyrkogård göras om till gräsgravar men med bibehållen stenkant. De flesta gravvårdarna var mellan 50 och 70 centimeter höga, och ofta planterades strama buxbomhäckar bakom gravarna för att bilda en enhetlig fond. Systemet med köpegravar och allmänna gravar upphörde för att göra kyrkogården mer demokratisk.

Den klasslösa kyrkogården nådde sin kulmen med minneslunderna som blev vanliga från 1960-talet och framåt. Begravning på en minneslund sker helt anonymt och inga vårdar eller andra minnesmärken blir resta över individer. Istället finns det ofta någon form utav gemensamt minnesmärke; en fontän, staty eller liknande.

1990 års begravningslag överförde bestämmanderätten över gravvårdarnas utformning till gravrättsinnehavaren så länge man håller sig inom ”god gravkultur” (Begravningslagen (1990:1144) kap 7 26 §). Lagändringen har inneburit att vi från och med 1990-talet har vi fått mer individualistiskt formade gravvårdar.

Kors i gjutjärn är vanliga på Ramnäs kyrkogård och kan direkt kopplas till Ramnäs bruk. Bild-ID Vlm_svrSB-802.

Dagens reglering för utformning av gravvårdar visar sig genom fria former på vårdar och lös dekoration kring graven. Bild-ID Vlm_svrSB-1204.

Ramnäs kyrkogård – historia och beskrivning

Ramnäs socken

Ramnäs socken ligger i Snevringe härad och utgör norra delen av Surahammars kommun. Socknen ligger i det så kallade skogslåglandet, i övergången mellan slättbygden i söder och den kuperade bergslagen i norr.

I Ramnäs förekommer fynd från äldre stenåldern i form av trindyxor och liknande från bland annat Muggbo och Seglingsberg. Det finns inga fynd från bronsåldern och få järnålderlämningar från Ramnäs socken. Detta beror förmodligen på att området varit en randzon mellan mälarslätten och den kuperade och skogsbeklädda bergslagen. Ortnamnet Ramnäs omnämns år 1381 och omtalas då som *Rampnes sokn*. Socknen har troligtvis fått sitt namn av den gamla kyrkbyn. Förledet är *ramn*, ”korp” eller det dialektala ordet *ramm* ”fuktig äng, sankmark”. Efterledet syftar på ett näs i sjön Gnien.

Kolbäcksån rinner genom socknen från norr till söder. Parallellt med ån löper Strömsholmsåsen. Kolbäcksån har flera fall längs vägen; ett i Virsbo, ett i Seglingsberg och tre i Ramnäs. Kraften från vattenfallen har haft stort betydelse för näringslivet i socknen. År 1590 anlades en stångjärnshammare vid ett av Ramnäs fall och därefter anlades fler hammare. 1754 beskriver Olof Grau socknen som ”ganska folkrik” och ”den har 900 invånare om både små och stora medräknas”. Folkrikedomen beror på de många brukena som då fanns i området. Tätorten har vuxit fram kring bruket som fanns strax norr om kyrkan. Under 1800-talet expanderade järnbruken och blev storindustrier och då ökade bruksorterna Ramnäs, Seglingsberg samt Virsbo i storlek och invånarantal.

Ramnäs kyrka 1754 (Grau).

Ramnäs kyrka

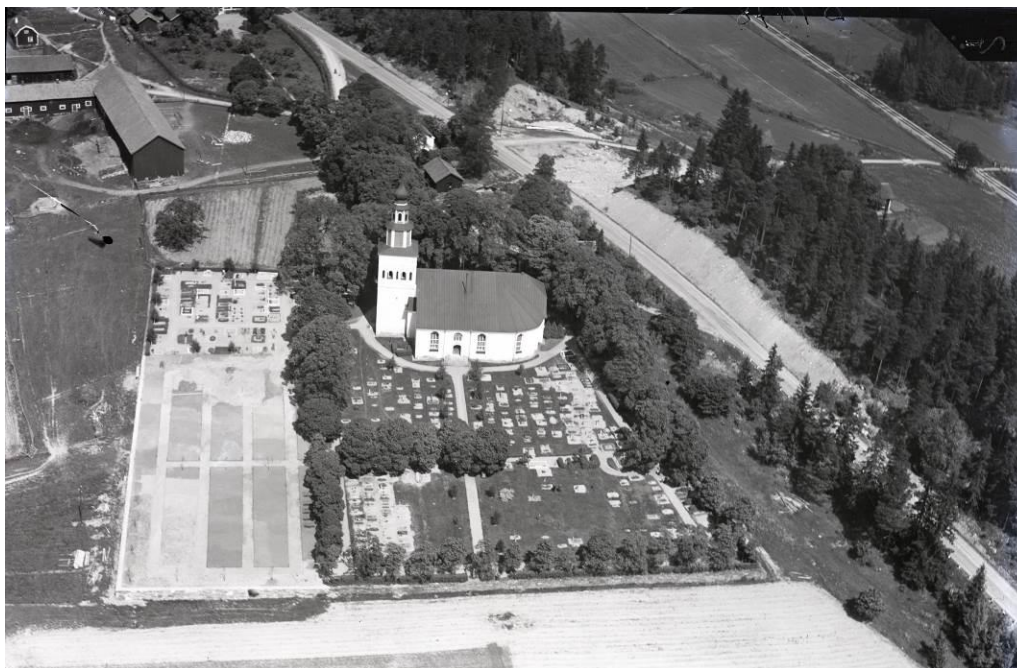
Ramnäs kyrka uppfördes troligen under 1400-talets första hälft. Kyrkan omnämns i skriftliga källor första gången 1460 då mark lades till kyrktomten. Kyrkobyggnaden omfattade långhus murat av natursten, spånklätt sadeltak samt sakristia i norr. År 1653 byggdes ett vapenhus till i väster med tegelmurat kryssvalv och över kyrkorummet slogs ett tunnvalv i trä. 1713 inleddes byggnationen av ett västtorn vilken kompletterades 1740 med klockvåning, lanternin och den karaktäristiska lökformiga kupolen. Södra sidoskeppet byggdes 1686. Det norra sidoskeppet byggdes 1791-92.

Under åren 1843-46 lades järnplåt på taket. Från denna tid finns de tidigaste uppgifterna om att kyrkans fasader färgsattes i gult och vitt. År 1954 lagades fasaderna återigen och denna gång avfärgades de i en ljusare nyans än den nuvarande.

Natten till den 1 december 2006 eldhärjades kyrkan. Norra ingångens kyrkdörrar samt inredningen närmast ingången förstördes av lågorna.

Ramnäs kyrkogård

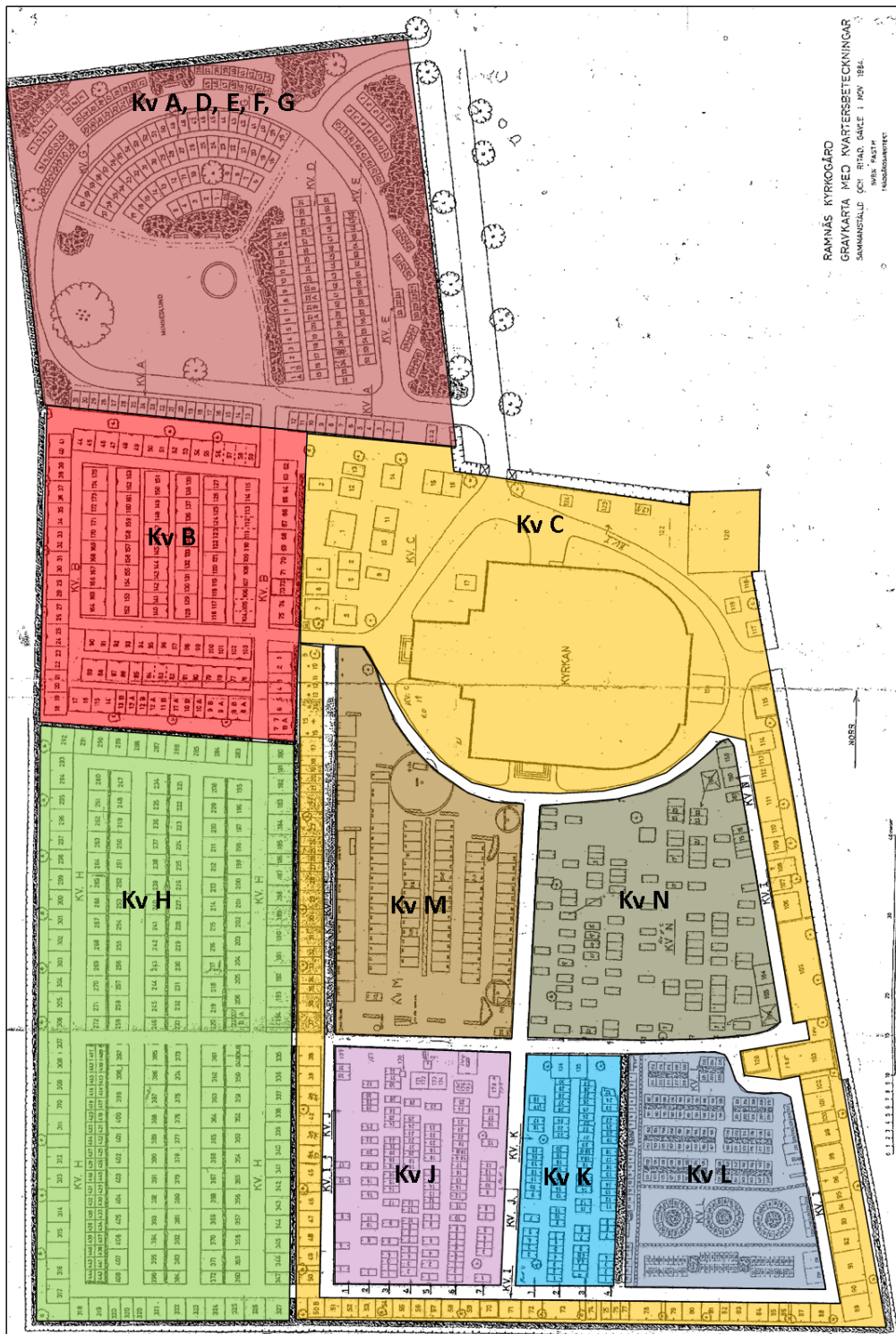
Kyrkogården inhägnas i öster och söder av en äldre kallmurad stenmur. Gravkvarteren är samtliga bevuxna med gräs. Grindstolparna tillkom 1767, vilket anges i gallerkrönet över grindpassagen. Under 1800-talet utvecklades en tradition att plantera träd inne på kyrkogårdar och i hela landet propagerades för sådana trädplanteringar. Kyrkogårdarna blev arkitektoniska enheter med symmetriska kvarter, gångar, alléer och träd. Under 1880-talet utvidgning är detta tydligt med björkar planerade i rader som omsluter den dåvarande gränsen kring kyrkogården. Kyrkogårdarna var begravningsplatser och blev vid den tiden också parker som skulle vara till tröst för de levande. Flertalet lösa bänkar från senare delen av 1900-talet finns utplacerade på kyrkogården.

Flygfoto från 1941 när kyrkogården var under utvidgning. Ur Vlm arkiv, Vlm_FLY 944.

Kyrkogården har utvidgats i flera omgångar. Den första utvidgningen tros vara utförd under 1880-talet och då rakt söder ut med kvarter M och N. Nästa utvidgning skedde år 1918 åt väster med kvarter B. Kvarter H i sydväst utvidgades 1934-1935. Sista utvidgningen skedde mot norr under 1960-talet.

Brukets betydelse märks genom flertalet uttryck på kyrkogården. Det finns ett stort antal järnkors och flera gravar med kätting kring gravplatsen bevarade på kyrkogården. Flera gravstenar har titlar som kopplar dem till bruket och till sjöfarten på kanalen med titlar som hammarsmed och skeppare.

Gravkarta med kvartersindelning över Ravnäs kyrkogård.

Kvartersbeskrivning

Kv A: Kvarteret tillhör den nyaste delen av kyrkogården som tillkom genom en utvidgning under 1960-talet. Kvarteret är en rad med gravar ligger som bildar skiljelinje mellan den äldsta kyrkogården och utvidgningen. Vårdarna är låga, stående stenar från perioden 1970-tal till idag. Inga gravvårdar har kulturhistoriskt värde.

Kv B: Kvarteret anlades i samband med utvidgningen åt väster 1918. Björkar omgärdar kvarteret. Här finns cirka 30 gravar. Gravarna ligger dels längs med kanten med häck bakom samt i nord-sydliga rader med ryggar vända mot varandra. Inga planteringar finns kring gravvårdarna och endast några få gravar har blommor. Hela kvarteret var tidigare täckt med grusgravar och flertalet gravar var buskomgärdade. Flertalet av gravvårdarna är från 1918 och de kommande decennierna på 1920- och 1930-talen. Flera av dessa är familjegravar med flera gravlagda och en gravvård som är låg och bred, ett avtryck för tiden då gravvårdar begränsades i höjd av olika bestämmelser. Större delen av gravvårdarna på detta kvarter är bedömda som mycket kulturhistoriskt värdefulla.

Kv C. Detta kvarter ligger direkt väster om kyrkans entré och här passerar samtliga kyrkobesökare som besöker kyrkan. Här finns gravar från 1810-talet fram till 1930-talet. Gravvårdstyperna är högst varierande och består av både små enkla stenar till stora hällar med järnkätting. Samtliga gravar på detta kvarter är bedömda som mycket kulturhistoriskt värdefulla och kvarteret bör bevaras i dess helhet.

D, E, F, G: Samtliga dessa kvarter, inkl kv A, ligger på den del av kyrkogården som utvidgades under 1960-talet. Här finns gravar från 1960-talet, 1970-tal och fram till idag. Tyngdpunkten ligger på 1970-talet. Låga, stående och liggande stenar tätt placerade utan rygghäckar men med plantering på samtliga gravar. Delar av raderna följer den svängda grusgången. Här finns en gräsmatta med en fontän som avgränsas mot resten av gravarna med rygghäckar och höga pelartujor. Flertalet gravvårdar på denna delen av kyrkogården har problem med att stenar välter. Dessa har tillfälligt stadgats upp med spännband och regel. I vissa av fallen har den stående vården lagts ner.

Ramnäs kyrkogård, kv A, D, F och 1969. BildID: Vlm FLY 1252.

Kv H: Denna del av kyrkogården anlades i samband med utvidgningen åt väster 1918. Den började dock användas först när kvarter B börjat fyllas upp med gravar. De äldsta gravarna är från 1940-talet. Största delen av gravarna har en stående, rektangulär sten med bredare bas än höjd. De är placerade i raka rader med rygghäckar av aronia. Liggande stenar med urngravar är placerade samlat i två rader. Gravar från 1940- och 1950-talet är i majoritet. En tydlig skillnad finns mellan detta kvarter där det till största del finns familjegravar och kvarteren direkt öster om där det allmänna varvets ensambegravningar och dess enkla vårdar. Här finns enstaka mycket kulturhistoriskt intressanta gravar. Kvarteret är ett exempel på återhållsamhet och enhetlig gravvårdsetetik som den funktionella och demokratiska kyrkogården hade. Stor del av gravvårdarna från 1940-talet är bedömda som kulturhistoriskt intressanta eftersom de är exempel på denna gravvårdsetetik.

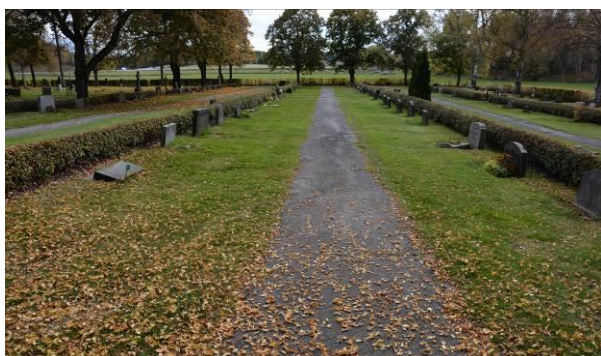

Den nyaste delen av kyrkogården från 1960-talet. Fontän och minneslund till höger i bild, Bild-ID Vlm_svrSB-1482.

Kv C: en blandning av gravvårdstyper från 1800-talet fram till 1930-talet. Bild-ID Vlm_svrSB-816.

Kv I: Kvarteret består av en rad med gravar som sträcker sig från grindstolparna längs med bogårdsmuren och den häck som avgränsar den äldre delen av kyrkogården. Gravplatserna i Kv I var troligen köpegravar. De äldsta gravvårdarna från 1840-talet och fram till sekelskiftet 1900 ligger i norra delen. Mot den södra delen av bogårdsmuren finns gravar från 1910-tal. I kvarteret finns ett stort antal gravar som bedömts som mycket kulturhistoriskt värdefulla.

Raka rader med rygghäckar är genomgående för kvarter H. Bild-ID Vlm_svrSB-1083.

Kvarteren J och K skiljs åt av en gång som leder från kyrkans långsidans port. Bild-ID Vlm_svrSB-981.

Kv J och K: Dessa två kvarter ligger söder om kyrkan och inramas av kvarter I. De gräsbeklädda kvarteren har enstaka björkar på gräsmattan som i övrigt saknar häckar. Här finns en gravvård från 1890-talet men övriga gravvårdar är främst från 1920- till 1940-talet. Dessa är troligen linjegravar och tillhör det "allmänna varvet". Kvarteret har tidigare varit belagt med ett stort antal kors av trä och järn

fram till 1980-talet. Av dessa finns endast ett fåtal kvar. De få moderna vårdarna är främst kompletteringar av mindre liggande stenar vid befintlig grav. Stora delar av de enkla vårdar som ingår i allmänna varvet har bedömts som kulturhistoriskt värdefulla på grund av att det är ett gravskick som inte finns kvar idag. Det finns ofta få rester kvar av allmänna linjen på kyrkogårdar som ofta kännetecknas av enkla vårdar med korta inskriptioner som ”Mor”.

Kv L: Kvarteret ligger i kyrkogårdens sydöstra hörn. Det har modernare plantering än dess grannkvarter J och K. Gravarna ligger tätare med rygghäckar samt vid de cirkulära granplanteringar. Gravvårdarna består av låga, stående stenar från 1980-talet och framåt.

Kv M: Kvarteret ligger söder om kyrkan och tillhör den äldre delen av kyrkogården. Det finns några få gravar kvar från 1910-talet. I övrigt har kvarteret kompletterats med moderna gravar från 2000-talet med raka täta rader och stående vårdar. Under senare delen av 1900-talet har kvarteret rensats från gravvårdar för att förberedas för nya gravar. Dessa gravar har sedan placerats tillbaka i kvarteret men inte på ursprunglig plats¹.

Kv N: Kvarteret ligger direkt söder om kyrkan och tillhör den äldre delen av kyrkogården. Endast 11 få gravar kvarstår idag. Av dessa finns är träkors och ett järnkors som bedöms vara mycket kulturhistoriskt intressanta. Öar av formklippta Aronoahäckar finns i det i övrigt gräsklädda kvarteret. Under senare delen av 1900-talet har kvarteret rensats från gravvårdar för att förberedas för nya gravar. Dessa gravar har sedan placerats tillbaka i kvarteret men inte på ursprunglig plats.

Kvarter N från syd. Foto från 1929 (Vlm_A 2352) samt 2015 (Vlm_svrSB-199). I kvarteret fanns tidigare ett stort antal järn- och träkors.

Kulturhistorisk värdering

Alla kyrkogårdar har ett kulturhistoriskt värde, så även Ramnäs kyrkogård. De har samhällshistoriskt värde eftersom de visar hur vi mindes och minns våra döda. De har ett lokalhistoriskt och personhistoriskt värde, eftersom gravvårdarna vittnar om fattigdom och rikedom, sociala skikt och viktiga personer från bygden. De har estetiska värden, arkitektoniska värden och miljöskapande värden. Även om begravningskultur och uppfattningar om estetik har ändrats, så har kyrkogårdarna i stort sätt använts på samma sätt i tusen år. Detta i sig ger ett högt värde genom det oförändrade bruket.

Kriterier för kulturhistorisk värdering

Vid den kulturhistoriska värderingen av kyrkogården har vi använt Axel Unnerbäckes *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* från 2002. Vid värderingen av gravvårdarna har vi även använt Centrala Gravvårdskommitténs *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar* (handboken) från 2007. Enligt handboken ska inte gravvårdar yngre än 30 år tas med i värderingen, då de ligger för nära oss i tid för att vi ska kunna göra en relevant värdering av kulturhistoriskt värde. Det finns dock några undantag där yngre gravvårdar har värderats där värden besitter tydliga kulturhistoriska värden.

Kriterier ur handboken

Handboken listar följande kriterier för värdering av gravvårdar:

”Alla gravanordningar tillkomna före mitten av 1800-talet bör bevaras eftersom de är hantverksprodukter från tiden före den industriella serietillverkningen.

Gravanordningar från mitten av 1800-talet till funktionalismens genombrott på 1930-talet bör ägnas särskild uppmärksamhet eftersom det även under denna tid finns en hantverksliknande tradition.

Bevarandevärda är gravvårdar som

- är unika
- är representativa för sin tid – helst i gruppssamverkan
- ingår i en arkitektoniskt uppbyggd del av kyrkogården

Alla gjutjärnskors och –staket, smideskors, –staket och –kedjor bör skyddas eftersom de utgör en försvinnande liten rest av en unik konstruktionsperiod på kyrkogårdarna.

Gravvårdar av lokalt material eller med unikt hantverk/tillverknings sätt bör skyddas. Vårdar med ålderdomliga eller unika yrken och titlar bör skyddas. På Ramnäs kyrkogård finns flertalet titlar som har en koppling till bruksverksamheten samt titlar som är ovanliga. Dessa har ansetts som värdefulla. Vanligare titlar som hemmansägare eller lantbrukare har inte ansetts som kulturhistoriskt värdefulla. Om titeln står på en vård som har andra kriterier som anses värdefulla har titeln tagits med i motiveringen.

Var också observant på lokala skötseltraditioner som till exempel mönsterkrattning och granrissmyckning men också på traditionella planteringar som sorgeträd (träd med hängande form) och buxbomshäckar.”²

Utifrån dessa kriterier har vi valt ut gravvårdar som är kulturhistoriskt värdefulla. Dessa har vi delat in i två kategorier, mycket värdefulla och värdefulla. Handboken beskriver skillnaden mellan dessa kategorier:

Mycket värdefull: utgör de gravanordningar som har kulturhistoriskt värde och verkligen ska bevaras när gravrätten upphör. De får inte återanvändas.

Värdefull: avser de gravvårdar som har kulturhistoriskt värde och som är värda att bevara med hänsyn till kulturmiljön på hela begravningsplatsen eller betydelsefulla för en avdelning eller tidsepok inom begravningsplatsen och som kan återanvändas, utan eller efter försiktig omarbetning.

Övriga: utgörs av gravvårdar som inte är av kulturhistoriskt värde. Det finns således inga skäl för bevarande eller återanvändning av gravvårdarna. De kan bortföras men av miljöhänsyn eller andra skäl kan de återanvändas.”³

Gravvårdarna utpekade som mycket värdefulla får alltså inte återanvändas, flyttas eller skadas. För ändring av dessa krävs tillstånd från länsstyrelsen.

För de värdefulla gravvårdarna gäller allmän beaktning av det kulturhistoriska värdet. De får flyttas eller återanvändas, men på grund av deras kulturhistoriska värde rekommenderas att de står kvar i befintligt skick och utseende.

De övriga gravvårdarna har inte kulturhistoriskt värde idag utifrån värderingskriterierna, men det betyder inte att de inte bär på värdefull information eller är miljöskapande för kyrkogården i stort. Många av dem kan mycket väl räknas som kulturarv i framtiden. Det rekommenderas därför att även dessa får stå kvar i möjliga mån, givet att det inte är platsbrist på kyrkogården.

Kriterier ur *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*

Axel Unnerbäck och Riksantikvarieämbetets system för kulturhistorisk värdering bygger på olika grundmotiv som talar för ett bevarande av byggnaden eller anläggningen. Dessa grundmotiv har han delat in i två grupper: dokumentvärde, vilket innebär så kallade ”objektiva” egenskaper som bär på kunskap om något, och upplevelsevärde, vilket är en mera subjektiv värdering av den upplevelse byggnaden eller anläggningen ger.

Till dokumentvärden sorteras grundmotiven byggnadshistoriskt värde, byggnadsteknikhistoriskt värde, patina, arkitekturhistoriskt värde, samhällshistoriskt värde, socialhistoriskt värde, personhistoriskt värde och teknikhistoriskt värde.

Till upplevelsevärden hör arkitektoniskt värde, konstnärligt värde, patina, miljöskapande värde, identitetsvärde, kontinuitetsvärde, traditionsvärde och symbolvärde.

² CGK, 2007, s 10

³ CGK, 2007, s 11

Alla dessa värdena kan förstärkas genom de övergripande motiven kvalitet, autenticitet, pedagogiskt värde, sällsynthet och representativitet.

Gravvårdar

Handbokens kriterier för kulturhistoriskt värdering av gravanordningar är här anpassade för att göra dem mera tillämpningsbara på Ramnäs kyrkogård. Vi har dessutom lagt till kriterier från Unnerbäck värderingssystem. Nedan följer de kulturhistoriska värdemotiven vi har kunnat identifiera bland gravvårdarna. Vi förklarar vad värdena innebär och ger exempel på gravar som möter dem.

Alla gravvårdar före 1900

Handboken framhåller att ”alla gravanordningar före mitten av 1800” bör bevaras och att ”gravanordningar från mitten av 1800-talet till funktionalismens genombrott på 1930-talet” bör ägnas särskild uppmärksamhet. Ramnäs kyrkogård utvidgades under 1920-talet. De cirka 25 gravar som finns kvar på gamla kyrkogården från tiden innan utvidgningen har vi bedömt ha kulturhistoriskt värde.

Gravanordningar av järn

Eftersom det inte har funnits järnbruk i Ramnäs socken har det heller inte funnits en tradition för järnkors på kyrkogården. Det finns dock några exempel på kors på Ramnäs kyrkogård, och de äldre av dessa har bedömts som mycket kulturhistoriskt värdefulla. De utgör en försvinnande liten rest av en unik konstruktionsperiod på kyrkogårdarna och har således högt teknikhistoriskt värde.

Gravvårdar som är unika

Gravvårdarna kan vara unika av olika skäl, till exempel är de äldsta gravvårdarna unika eftersom det är så få kvar av dem. Gravvårdar kan också vara unika på grund av den avlidnas vision om en konstnärlig gravvård.

Gravvårdar som är representativa för sin tid

I stort sett alla gravvårdar kan sägas vara representativa för sin tid, eftersom varje tid har sin smak, sina traditioner, sina regler om vårdarnas storlek.

Gravvårdar rest över viktiga personer

Vissa personers gravvårdar har ett självklart högt personhistoriskt värde; Greta Garbos grav på Stockholms skogskyrkogård är ett exempel på en till utseendet anspråkslös gravvård som får sitt värde genom personen den är rest över. Även lokalkändisar eller andra personer som på något sett har varit viktiga för bygden kan ge en vård ett personhistoriskt värde. De får ofta ett starkt symbolvärde då många i och även utanför församlingen känner till den avlidna eller har haft en relation med denna.

”Fattiggravar” och allmänna linjen

Fattiggravar och gravar som tillhör allmänna linjen har höga samhällshistoriska värden då de då de är resta över personer som ofta försvinner från historien. Deras värden förstärks genom gruppverkan och hur de är placerade på kyrkogården.

Framtida hantering av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

De gravvårdar på Ramnäs kyrkogård som bedömts vara mycket kulturhistoriskt värdefulla samt kulturhistoriskt värdefulla samt övriga beskrivs i bild och text i Bilaga 1-3. Bilaga 1, som innehåller de mycket kulturhistoriskt intressanta gravarna, bör fastställas av kyrkorådet. Denna förteckning skall komma Länsstyrelsen i Västmanlands län samt Västerås stift tillhanda genom samråd eller som remiss. De gravar som återfinns i bilaga 2, de kulturhistoriskt intressanta gravarna, kan bevaras av hänsyn till kulturmiljön och kan t ex återanvändas på ursprunglig plats. Tillståndsplikt enligt KML gäller inte för dessa gravanordningar utan åtgärder kan beslutas av kyrkorådet.

Gravvårdarna som är mycket värdefulla ska underhållas och vårdas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Gravvårdarna som är kulturhistoriskt värdefulla bör underhållas och vårdas. Gravanordningar som tillfallit upplåtaren (församlingen) och som bedöms ha ett kulturhistoriskt värde ska enligt kulturmiljölagen, KML, räknas som fast anordning på begravningsplats. De omfattas då av 4 kap. 12-14 §§ KML, dvs tillståndsplikt gäller för väsentliga ändringar. Kyrkoantikvarisk ersättning kan utgå för vård av dessa gravvårdar, efter beslut från stiftet.

En arbetsgrupp bör utses för att fortsätta arbetet med den kulturhistoriska inventeringen. Lokal kunskap kan leda till att flera gravvårdar utpekas som kulturhistoriskt värdefulla ur personhistoriskt eller lokalhistoriskt synpunkt. I takt med att gravvårdarna blir äldre kan deras kulturhistoriska status ändras; en regelbunden översyn är nödvändig för att bevara och förvalta kyrkogårdens kulturarv. Vissa gravar kan föras upp på en ”väntelista” om dessa gravar bedöms kunna tas upp på listan över mycket värdefulla gravvårdar i ett senare skede när gravrätten tillfaller upplåtaren. Även denna lista kan skickas till länsstyrelsen för kännedom.

Riktlinjer för framtida hantering av kvarter

Kv A: Vårdarna består låga, stående stenar från perioden 1970-tal till idag. Inga gravvårdar har kulturhistoriskt värde. Nya gravar kan anläggas utan restriktioner.

Kv B: Flertalet av gravvårdarna är från 1918 och de kommande decennierna på 1920- och 1930-talen. Flera av dem är familjegravar med flera gravlagda och en gravvård som är låg och bred, ett avtryck för tiden då gravvårdar begränsades i höjd av olika bestämmelser. Större delen av gravvårdarna på detta kvarter är bedömda som mycket kulturhistoriskt värdefulla. Kvarteret kan i framtiden användas som ett lapidarium där äldre vårdar som kan flyttas samlas. Nya gravar bör ej anläggas.

Kv C. Här finns gravar från 1810-talet fram till 1930-talet. Gravvårdstyperna är högst varierande och består av både små enkla stenar och stora hällar med järnkätting. Framtida användning av kvarteret bör vara som ett lapidarium där äldre vårdar som kan flyttas samlas. Nya gravar bör ej anläggas. Samtliga gravar på detta kvarter är bedömda som mycket kulturhistoriskt värdefulla och kvarteret bör bevaras i dess helhet. Vissa äldre gravvårdar har flyttats hit vilket kan göras även i framtiden.

Kv D, E, F, G: Vid framtida fortsatt användningar av kvarteren finns inga restriktioner gällande gravvårdars utseende eller placering som kommer påverka det kulturhistoriska värdet.

Kv H: Gravar från 1940- och 1950-talet är i majoritet. Kvarteret är ett exempel på den rationalitet som förespråkade enkla och anspråkslösa gravar som rådde efter att sekelskiftets gravplatser ansågs dekadenta.. Nya gravvårdar bör vara av låg höjd och inte anläggas för tätt.

Kv I: Här finns en stor del mycket kulturhistoriska gravar av varierat utformande. Inga nya gravar med vårdar bör anläggas här.

Kv J och K: Stora delar av de enkla vårdar som tros ingå i allmänna varvet har bedömts som kulturhistoriskt värdefulla. Framtida gravar med vårdar av varierad utformning och storlek kan anläggas här.

Kv L: Gravvårdar med fri utformning kan anläggas i framtiden.

Kv M Gravvårdar med fri utformning kan anläggas i framtiden.

Kv N: Av de få gravvårdar som kvarstår idag finns träkors och ett järnkors som bedöms vara mycket kulturhistoriskt intressanta. Fri utformning av gravvårdar kan anläggas i framtiden.

Litteratur och källor

Ahlberg, Hakon och Björklund, Staffan. 2000. *Västmanlands kyrkor i ord och bild*. Förlag Staffan Björklund. Borlänge.

Bengtsson, Rune. 1992. *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Stad & Land nr 103. Sveriges lantbruksuniversitet. Alnarp.

Ekström, Gunnar. 1949. *Västerås stifts herdaminne. 1. Medeltiden och reformationstiden, 2. Återstående församlingar*. Västerås stifts herdaminneskommitté. Västerås.

Grau, Olof. 1754. *Beskrifning öfwer Wästmanland med sina städer, härader och socknar*. Utg. av Västmanlands Allehanda. Nytryck 1904. Västerås.

Hammarskiöld, Rolf. 2005. *Ramnäs kyrka, karakterisering*. Västerås stift.

Jonsson, Magdalena. 2009. *Ett levande kulturarv. Kyrkogårdar i Växjö stift*. Svenska kyrkan Växjö stift. Växjö.

Lager, Gudrun. *Gravar Ö om kyrkan*, en sammanställning av äldre gravar efter vandring med Arne Persson.

Mårud, Tobias. 2015. *Omläggning av kyrkogårdsmur Ramnäs kyrka*. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2015:15.

Ros, Jonas. 2013. *Kranium i Ramnäs kyrkogårdsmur. Skydd och vård av fornlämning*. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2014:9.

Administrativa uppgifter

<i>Västmanlands läns museums dnr:</i>	VLM 130026
<i>Fastighetsbeteckning:</i>	Ramnäs prästgård 2:1
<i>Landskap:</i>	Västmanland
<i>Län:</i>	Västmanland
<i>Socken:</i>	Ramnäs
<i>Kommun:</i>	Surahammar
<i>Ägare-beställare:</i>	Sura- Ramnäs församling
<i>Antikvarisk dokumentation:</i>	Västmanlands läns museum Sara Bäckman Karlskatan 2 722 14 Västerås Tele: 021-39 32 22

– en del av Landstinget Västmanland

Västmanlands läns museum, Karlsgatan 2, 722 14 VÄSTERÅS
Tel: 021-39 32 22 · E-post: lansmuseet@ltv.se
Hemsida: www.vastmanlandslansmuseum.se

ISSN 1651-7342
ISBN 978-91-87828-14-0